דליה לוי־אליהו

"אשה יהודית קוראת בצאינה וראינה"

בשנים 1921–1936 פרסמו "האחים אליהו" מתל אביב – אבי יוסף, ואחיו מתתיהו ודוד – מאות גלויות דואר מצולמות, המשקפות את חיי הארץ וחיישוב המתחדשים באותן השנים. הגלויות שווקו מן החנות שפתחו האחים בתל אביב, ובין הצלמים הנודעים שהעסיקו היו גם סוסקין ורחמן. בגלויות מוצגות הערים הגדולות, כמו גם נופים ויישובים חקלאיים ודיוקנאות של אישים מרכזיים בתנועה הציונית. על אחדות מהן מופיעות דמויות של "טיפוסים" שונים, ובהן גלויה של "אשה יהודית קוראת בצאינה וראינה": אישה קשישה שראשה מכוסה במטפחת, והיא מרוכזת בספר שלפניה, שגם אותו לא ניתן לזהות בצילום.

מי היא אותה קשישה? האם זה צילום מבוים של שחקנית הלבושה כקשישה? את התשובה חיפשתי על פי רצף הגלויות: גלויה זו מספרה 316, ולפניה שתי גלויות של שחקנים: "גב' פפר מהבמה העברית" (315), ו"משחק מהבמה העברית" (314). ואולם, אם היא אכן שחקנית, מדוע הוצגה כאישה אנונימית?

והנה הפתעה. באחד הימים פתחתי את כתבי הסופר ועורך כתב העת "העומר", ש' בן־ציון, שהיה מן האישים המרכזיים בספרות העברית בארץ. בין כתביו מופיעה גם אותה התמונה, ותחתיה כיתוב: "אם ש. בן־ציון מינצה גוטמן, נולדה 1855 טלנשטי, נפטרה ט"ז שבט תר"ץ, תל אביב". כך נפתרה שאלת זהותה, אך עדיין ציפה לי גילוי נוסף.

ש' בן ציון (שמחה גוטמן) אמנם נשכח מזמן, ואולם אחד מבניו ידוע ומוכר: הצייר והסופר נחום גוטמן, שסיפורו "השרפרף של סבתא" פותח את ספרו "בין חולות וכחול שמים". בפסקה הפותחת את הסיפור, נחשף שוב שם הספר שקוראת בו "אשה יהודית": "השרפרף של סבתא עומד ליד הדלת. עליו נוהגת סבתא לשבת כשהיא קולפת תפוחי־אדמה וסיר מים לפניה. השרפרף משמש לה גם הדום־רגליים, כשהיא קוראת ב"צאינה וראינה" [...] כשאני נזכר בו, הריני שומע את קולה" (נ' גוטמן, שם, עמ' 7).

הספר "צאינה וראינה" היה פירוש עממי לתורה בשפת היידיש, שכתב ר' יצחק יעקב מיאנוב ושהתחבב מאוד על קהילות אשכנז במשך מאות שנים. נחום, הילד בן ה־12, אהב לשבת על השרפרף ולהתבונן בסבתו, שעלתה לארץ עם בעלה לאחר פטירת אמו של גוטמן בשנת 1910. על פי המסופר, הוא עצמו היה זה שלימד אותה לקרוא: "הייתי יושב עם סבתא ומלמדה לקרוא. את־אט היתה משלימה את המלים כשהיא נועצת בי מבט שואל – אם לא טעתה". הרוך וההאהבה המשוקעים בתיאור הסבתא מבוטאים גם באיור הנלווה, המזכיר מאוד את הגלויה – המטפחת, תנוחת הישיבה והפנים. אותו האיור שימש לראשונה בסיפור אחר, "סבתא וברז המים", שם מתוארת הסבתא הפוגשת לראשונה בחייה מים זורמים מן הברז (נ' גוטמן, עיר קטנה ואנשים בה מעט, עמ' 19–21).

כך נפתרו השאלות כולן: האישה היא אמו של ש' בן־ציון, סבתו של נחום גוטמן, שהנציח את דמותה בציור ובסיפורים, ומטבע הדברים, הספר שבו היא קוראת הוא ה"צאינה וראינה". נותרו כעת רק שתי שאלות: מי היה הצלם? וכיצד הפך הצילום המשפחתי הפרטי לגלויה? אשמח לקבל תשובות מיודעי דבר.

לעיון נוסף:
ש' שבא, "הגלויות של האחים אליהו", עת־מול, 56 (אב תשמ"ד), עמ' 12–13.

"סבתא וברז המים" (באדיבות מוזיאון נחום גוטמן)